

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалев А. А. Провоцирование и взаимодействие в общении // Педагогика.— 1994.— № 1.— С. 11–14.
2. Васківська С. В. Підвищення професійної компетентності психолога-консультанта програми ССМ Громадська приймальня: Методичні матеріали.— К., 1999.— С. 3–9.
3. Климов Е. А. Гипотеза «метелок» и развитие профессии психолога // Весник МГУ.— Сер. 14. Психология.— 1992.— № 3.— С. 3–12.
4. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: Навч. посіб.— К.: Кондор, 2005.— 560 с.
5. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров.— М.: Советская энциклопедия, 1989.
6. Фрейд. Психология и защитные механизмы.— М.: Педагогика; Пресс, 1993.— 125 с.
7. Холостова Е. И. Социальная работа: Учеб. пособ.— 2-е изд.— М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005.— С. 489–499.

Ключевые слова: консультирование, профессиональная деятельность, социальная педагогика, социально-педагогическая помощь.

Key words: consulting, professional activity, social pedagogy, social and pedagogical assistance.

УДК 37.013.42

В. М. Шиян, В. М. Галкіна

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

В статтє изложєны технологія и пути реализации социальной помощи людям с ограниченными возможностями.

The article describes the technology and ways of implementation of social accommodation of people with limited abilities.

Одним із найважливіших чинників прогресивного розвитку суспільства є гуманне та дбайливе ставлення до людей, які позбавлені можливості вести повноцінне життя внаслідок фізичних або психічних вад. На жаль, в Україні історично склалася ситуація, за якої означена категорія людей залишилася ізольованою від соціуму, адже відкрите обговорення проблем людей з особливими потребами було непопулярним, замовчувалося. Між тим сьогодні у цілому світі простежується тенденція до формування нової соціокультурної норми — поваги до людей з особливими потребами.

Для цього потрібно звернути увагу на вирішення певної низки проблем, головною з яких є подолання соціальної ізоляції інвалідів, що передбачає залучення їх до всіх сфер соціального життя, наближеного до такого стану здійснення соціальних функцій, яке притаманне звичайним людям. Під соціальними функціями (соціальними вміннями) розуміють здатність до самообслуговування і самостійного пересування, здатність до комунікації, трудову діяльність та навчання. Тому можна стверджувати, що навчальний процес людей із вадами наразі є однією з умов інтеграції їх у суспільство.

Відповідно до Конституції України і законів України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» держава забезпечує доступність і безоплатність освіти інвалідам у державних і комунальних навчальних закладах на рівні, що відповідає їхнім здібностям і можливостям відповідно до їхніх бажань та інтересів, вдосконалення наукової та професійної підготовки з урахуванням медичних показань та протипоказань для подальшої трудової діяльності.

У 1994 р. міжнародне співтовариство проголосило провідний принцип у сфері спеціальної освіти — всезагальність. Більшість країн керуються ним, тобто використовують змішані підходи навчання, проте пріоритети державної політики різняться серед країн. Навчання інвалідів в економічно розвинутих державах проходить, наскільки це можливо, у звичайних школах. Заохочуючи людей з особливими потребами до розвитку індивідуальності, до критичного мислення, ініціативи, незалежності, прийняття рішень, викладачі сприяють формуванню громадян, пристосованих до життя у демократичному суспільстві. Залучення людей з вадами до активного соціального життя є одним із проявів демократії, оскільки в демократичному суспільстві кожному громадянину надаються рівні права і можливості. Коли разом зі здоровими людьми навчаються і ті, хто має певні фізичні чи психічні вади, у всіх них є рівні можливості досягти успіху. При цьому оцінюються конкретні досягнення незалежно від інтелектуального, фізичного, соціального та емоційного стану. В інтегрованих групах навчання люди з особливими потребами краще розуміють широкі можливості людського потенціалу, вони чутливіші до потреб і труднощів інших, з більшою повагою ставляться до життєвого досвіду й особливостей одне одного. Витрати на таке навчання відносно невисокі порівняно з навчанням у спеціалізованих навчальних закладах.

У системі загальної освіти України сьогодні ще не створено належних умов, за яких люди з особливими потребами могли б навчатись у загальних закладах освіти. Основними проблемами, які заважають інтеграції дітей із вадами в загальних навчальних закладах, є недостатнє матеріально-технічне забезпечення, обмежене фінансування, недостатня кількість фахівців для роботи з інвалідами, а також проблеми пов'язані зі створенням безбар'єрного середовища для студентів з особливими потребами, адаптацією викладачів до роботи у специфічних умовах; науково-методичним забезпеченням навчального процесу; адаптацією навчального процесу до студентів з особливими потребами; організація супроводу навчального процесу та соціальної підтримки. Але зважаючи на усі ці труднощі, окреслюється тенденція до використання в освітньому середовищі нових перспективних технологій (модульна, дистанційна освіта), і внаслідок цього виникає потреба у створенні ефективної моделі супроводу навчального процесу, що спрямована на соціальний розвиток людей з особливими потребами та інтеграцію (включення) їх у соціум.

Відомо, що проблема соціально-педагогічного супроводу інтегрованого навчання ще не була предметом спеціального наукового дослідження, а отже, вона вимагає комплексного теоретичного і практичного розроблення.

Ідея супроводу (від англ. *guideness*) виникла як практичне втілення ідеї гуманістичного й особистісно-орієнтованого підходу до людини. Головним завданням супроводу є створення умов для повноцінного розвитку і становлення особистості, захист прав на отримання освіти, розвиток відповідно до потенційних можливостей людини в реальних умовах існування [6].

Історія запровадження в галузі освіти системи допомоги людині у розвитку водночас може характеризуватись як багатолітня, що налічує понад двох століть, і як дуже коротка — всього 10–15 років. Понад 200 років у системі спеціальної освіти розвивається модель взаємодії спеціалістів різного профілю, взаємодії, спрямованої на всебічну діагностику розвитку особистості та створення певних програм. Але лише 10–15 років тому разом із формуванням гуманістичних орієнтацій у педагогіці стала розвиватися вітчизняна система супроводу, яка виступає гарантом права людини на повноцінний розвиток. Концепція супроводу, як нова освітня технологія повинна базуватися на:

— досвіді допомоги і підтримки дітей у системі спеціальної освіти;

- досвіді функціонування спеціалізованих служб, які забезпечують різноспрямовану підтримку дітей та їхніх батьків;
- розробці координаційних, науково-методичних і експертних рад, що забезпечують розвиток освітніх закладів;
- дослідженні різних центрів вищого навчання;
- реалізації у країні міжнародних програм зі створення системи супроводу людей з особливими потребами в освітньому середовищі;
- дослідно-експериментальній та інноваційній роботі різних груп викладачів, соціальних працівників, соціальних педагогів і психологів [5].

Фундаментом для формування теорії та практики соціально-педагогічного супроводу став системно-орієнтований підхід, відповідно до якого розвиток розуміється як вибір і засвоєння суб'єктом розвитку тих чи інших інновацій. Кожна ситуація вибору породжує багатоманітність варіантів вирішення, опосередкованих певним полем розвитку. Супровід може трактуватися як допомога суб'єкту розвитку у формуванні орієнтовного поля, відповідальність за дії якого несе сам суб'єкт.

Найважливішим положенням системно-орієнтованого підходу виступає пріоритет опори на внутрішній потенціал розвитку суб'єкта — відповідно на право суб'єкта самостійно робити вибір і нести за нього відповідальність. Але для здійснення права вільного вибору різних альтернатив розвитку потрібно навчити людину вибирати, допомогти їй розібратися в сутності проблемної ситуації. Виходячи з цього, під супроводом розуміють метод, що забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору (спрощене визначення: супровід — це допомога суб'єкту у прийнятті рішення у складних ситуаціях життєвого вибору). При цьому під суб'єктом розвитку розуміють як людину, так і систему, що розвивається. Ситуація життєвого вибору — це численні проблемні ситуації, при вирішенні яких суб'єкт визначає для себе шлях прогресивного чи регресивного розвитку [5].

Під супроводом розуміють не будь-яку форму допомоги, а підтримку, в основі якої — збереження максимуму свободи і відповідальності суб'єкта розвитку за вибір варіанта вирішення актуальної проблеми. Саме тому й відбулася заміна класичних термінів — таких, як «допомога», «забезпечення», що не в повному обсязі відображують сутність явища. Але, якщо виходити з того, що «супровід» — це «забезпечення», тоді під супроводом розуміють метод,

що забезпечує створення умов для прийняття оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору. Якщо уявити, що «супровід» — це допомога, то тоді під ним розуміють процес — сукупність послідовних дій, що дають змогу визначитися з прийняттям рішення і нести відповідальність за реалізацію рішення.

Виходячи з того, що між методом супроводу і процесом супроводу наявний певний зв'язок, під методом супроводу розуміють спосіб практичного здійснення процесу супроводу, в основу якого покладено єдність таких чотирьох функцій:

- діагностика проблеми, що виникла;
- інформування про проблему та шляхи її вирішення;
- консультування на етапі прийняття рішення і розроблення плану вирішення проблеми;
- первинна допомога на етапі реалізації плану вирішення проблеми [2].

Варто зазначити, що в основу супроводу покладено процес взаємодії працівника супроводу і людини з особливими потребами, результатом якого є рішення і дії, що ведуть до прогресу в розвитку особистості. Важливо й те, що носієм проблеми розвитку людини, з вадами є не тільки вона сама, але й її середовище: батьки, викладачі, соціальні працівники тощо. Це вважається основним положенням теорії супроводу.

Виходячи з цього, доцільно зазначити, що спеціаліст супроводу повинен застосовувати професійні знання і вміння, які висвітлюють особливості його взаємодії з людиною, що має особливі потреби з найближчими їй довкільцями, з батьками, вчителями тощо. Ці професійні знання та вміння виступають мотиваційним компонентом готовності до здійснення супроводу людини з вадами в освітньому середовищі.

Професійно-педагогічні знання соціального працівника у соціально-педагогічному супроводі дітей, студентів з особливими потребами складаються з методологічних, теоретичних, методичних знань [5].

Методологічні та теоретичні знання, виходячи з сутності та завдань супроводу, особливостей взаємодії, функцій спеціаліста супроводу, містять знання про:

- сучасні проблеми людей з особливими потребами у суспільстві, їх особливості;
- педагогічне середовище, роль батьків у вихованні;
- особливості виховання та розвитку молоді з вадами, виховання у колективі;

- етику роботи з цією категорією людей основи конфліктології та спілкування;
- права та потреби людей з особливими потребами, права й обов'язки учасників педагогічного процесу.

Методичні знання містять знання про:

- методику виховання в колективі;
- соціально-педагогічну і психологічну роботу з такими людьми;
- вирішення конфліктів у колективі.

Уміння — це застосування знань на практиці. Професійні уміння соціального педагога у супроводі людей з особливими потребами зумовлюються: функціями соціального педагога, метою, завданням і змістом супроводу в освітньому середовищі, особливостями взаємодії спеціаліста супроводу і людини з вадами. Було виокремлено інтелектуальні, проектувальні та комунікативні вміння.

Інтелектуальні вміння: аналіз літератури з цього питання, труднощів у вихованні, їх причин, пошук шляхів запобігання; проведення педагогічної діагностики, оцінка наявних ресурсів; оцінка й аналіз власної діяльності у роботі з указаною категорією людей.

Проектувальні вміння: проектувати цілі, завдання соціально-педагогічного супроводу в освітньому середовищі; визначати засоби, методи, прийоми роботи з людьми, які мають вади, та їхнім середовищем, передбачати труднощі розвитку та виховання, планувати вдосконалення особистої професійної майстерності.

Комунікативні вміння: встановлювати доцільні взаємостосунки, регулювати конфлікти, орієнтуватись у соціально-педагогічних ситуаціях, що пов'язані з проблемами виховання та освіти, управляти емоціями та поведінкою у процесі взаємодії, враховувати індивідуальні особливості людей з особливими потребами, надавати інформацію щодо соціального захисту та соціальної підтримки [5].

Враховуючи всі ці знання та вміння, спеціаліст соціально-педагогічного супроводу у своїй роботі в умовах життєдіяльності в освітніх закладах спирається на такі принципи:

- рекомендаційний характер порад спеціаліста супроводу;
- пріоритет інтересів людини з особливими потребами, «на боці клієнта»;
- безперервність супроводу;
- мультидисциплінарність (комплексний підхід) супроводу;
- прагнення до автономізації [1].

Розглянемо наведені принципи детальніше.

Рекомендаційний характер. Головною ідеєю супроводу виступає положення про важливість самостійності людини з особливим

потребами у вирішенні актуальних для її розвитку проблем, саме тому логіка супроводу і спрямована на відмову від «законодавчих» рішень, усі рішення супроводу можуть носити лише рекомендаційний характер. Відповідальність за вирішення проблеми залишається за людиною з вадами, її батьками, викладачами, близькими людьми. Очевидно, якщо одна зі сторін «суб'єктного чотирикутника» не може брати участі у прийнятті рішення (наприклад, якщо відсутні батьки чи наявною є некомпетентність докільців), то функції цієї сторони перебирають на себе інші носії проблеми. Чим компетентніша у вирішенні своїх проблем людина з особливими потребами, тим більше прав на остаточне рішення повинно бути саме в неї. Пріоритет повноваження вирішення тут може бути визначений у такій послідовності: дитина, студент та батьки; викладачі; докільці. На різних стадіях розвитку проблем спеціалісти системи супроводу прагнуть доповнити своїми порадами «непрацюючі елементи» системи.

«На боці клієнта». Принцип повторює назву відомої монографії Франсуази Дальго (1985), в ньому відображено базове протиріччя системи супроводу. Очевидно, що «винуватцем» будь-якої проблемної ситуації розвитку людини з особливими потребами виступає не тільки соціум чи природній генотип людини, але й особливості її особистості. Дуже часто на боці клієнта тільки він сам і спеціаліст системи супроводу, покликання якого вирішити проблемну ситуацію з максимальною користю для клієнта.

Безперервність супроводу. Людині з особливими потребами гарантовано безперервний супровід на всіх етапах допомоги у вирішенні проблеми. Спеціаліст супроводу припинить підтримку людини з вадами тільки тоді, коли проблема буде вирішена або підхід до вирішення буде очевидним. Цей принцип означає також і те, що люди з вадами, які перебувають під постійним впливом факторів ризику, будуть забезпечені безперервним супроводом протягом усього періоду їх становлення.

Мультидисциплінарність супроводу. Принцип потребує узгодженої роботи «команди» спеціалістів, в яких єдині цінності, що входять в єдину організаційну модель і володіють єдиною системою методів.

Автономність. Один із принципів, які складно реалізувати, бо, з одного боку, автономність виступає гарантом захисту від адміністративного тиску керівництва, викладачів на ті чи інші рекомендації. З іншого боку, спеціалісти супроводу, які залучені з соціальної служби, мало інформовані про життя освітнього закладу,

їм важче встановити контакт з викладачами порівняно зі спеціалістами, які є членами педагогічного колективу.

Саме тому на практиці потрібно застосовувати модель, для якої характерним є створення у закладах освіти служб або груп супроводу. До складу останніх можуть входити викладачі, об'єднані у групу за принципом здійснення діяльності загального або тематичного супроводу учнів (студентів).

Діяльність супроводу спрямована на забезпечення таких двох відповідних процесів:

- 1) індивідуальний супровід людей з особливими потребами в освітніх закладах;
- 2) системний супровід, спрямований на профілактику або корекцію проблеми, характерної не для однієї людини, а для системи загалом.

Індивідуальний супровід в освітньому закладі передбачає створення умов для виявлення потенційної та реальної «групи ризику», а також гарантовану допомогу тим, хто її потребує.

Системний супровід і соціально-педагогічне супроводжувальне проектування здійснюються за кількома напрямками:

- участь у розробленні та реалізації програм розвитку освітніх систем зі створенням більш сприятливих умов для розвитку особистості;
- проектування нових типів освітніх закладів (притулки, соціальні готелі, школа індивідуального навчання тощо), якщо такі потрібні;
- створення профілактично-корекційних програм, спрямованих на подолання проблем, що характерні для багатьох людей з особливими потребами [3].

Основні етапи індивідуального супроводу. Індивідуальний супровід людини з особливими потребами в освітньому середовищі спрямований на всебічний розвиток її задатків і здібностей. Ефективність навчального процесу залежить від рівня знань викладачем своїх вихованців, уміння здійснювати диференційований підхід до них.

Це завдання дає змогу здійснити повну діагностику, яка уможливорює отримання даних про характер і динаміку розвитку, про особистість людини з її вадами, про стан її здоров'я та соціальне благополуччя.

І тому першим етапом діяльності супроводу є збирання інформації про людину з особливими потребами. Це первинна діагностика соматичного, психічного і соціального здоров'я особистості.

При цьому використовують широкий спектр різних методів: тестування, анкетування батьків та викладачів, спостереження, бесіда, аналіз результатів різних видів праці та діяльності людини з вадами, документація освітнього закладу.

Другий етап — аналіз отриманої інформації.

На основі аналізу визначають, скільки людей потребують невідкладної допомоги, кому потрібна психолого-педагогічна підтримка, кому соціальна допомога тощо.

Третій етап — спільне визначення рекомендацій для інваліда, викладача, батьків, спеціалістів; складання плану допомоги для кожного «проблемного» вихованця.

Четвертий етап — консультування всіх учасників супроводу, пошук шляхів і способів вирішення проблем людини з особливими потребами.

П'ятий етап — вирішення проблем, тобто виконання рекомендацій кожними учасником супроводу.

Шостий етап — аналіз виконаних рекомендацій усіма учасниками процесу (що вдалося? що ні? чому?).

Сьомий етап — подальший аналіз розвитку особистості, на яку спрямовано процес соціально-педагогічного супроводу (що ми робимо далі?).

Усі етапи умовні, оскільки в кожній людини своя проблема та її вирішення потребує індивідуального підходу. Але для вирішення будь-якої проблеми потрібні зацікавленість і висока мотивація всіх учасників процесу супроводу.

Основні етапи системного супроводу. Одним із напрямів системного супроводу є проектування та реалізація програм допомоги групі людей з особливими потребами з характерними для цієї групи проблемами. Системний супровід формується поетапно, але за певним алгоритмом.

Діагностичний етап. Метою є усвідомлення сутності проблеми, її носіїв та потенційних можливостей вирішення. Діагностичний етап розпочинається з фіксації сигналу проблемної ситуації, потім розробляється план проведення діагностичного дослідження. На цьому етапі потрібно встановити атмосферу довіри зі всіма учасниками проблемної ситуації, допомогти їм вербалізувати проблему, разом оцінити можливості її вирішення.

Пошуковий етап. Мета — збір важливої інформації про шляхи і способи вирішення проблеми, надання цієї інформації всім учасникам проблемної ситуації, створення умов для усвідомлення інформації (включаючи можливість адаптації інформації).

Консультативно-проектний етап. На цьому етапі спеціаліст супроводу обговорює з усіма зацікавленими особами можливі варіанти вирішення проблеми, при цьому обговорюються позитивні й негативні сторони різних рішень, прогнозується ефективність, обираються відповідні методи. Важливо виявити увагу до будь-яких способів вирішення проблеми, які називає сама людина з вадами, не оцінюючи їх і не критикуючи. Стимулювання такого роду активності — одне з найважливіших завдань правильно організованого процесу супроводу.

Після того як вибір способу рішення проблеми відбувся, важливо розподілити обов'язки щодо його реалізації, визначити послідовність дій, визначити термін виконання і можливість корекції планів. У результаті розподілу функцій виникає можливість для самостійних дій щодо вирішення проблеми як у людини з особливими потребами, так і у викладача.

Етап вирішення проблеми. Цей етап забезпечує досягнення бажаного результату. Завдання спеціаліста супроводу полягає у наданні допомоги в реалізації плану як викладачу, так і вихованцю. Потрібно допомогти учасникам вирішення проблеми відчутти «смак успіху» у виконанні домовленості. Вирішення проблеми інколи потребує активного втручання зовнішніх спеціалістів — психологів, юристів тощо. Функції координатора на цьому етапі бере на себе спеціаліст супроводу.

Рефлексивний етап — період усвідомлення результатів діяльності процесу супроводу у вирішенні тієї чи іншої проблеми. Означений етап може стати кінцевим у вирішенні індивідуальної проблеми або стартовим у проектуванні спеціальних методів попередження та корекції масових проблем, що присутні в освітньому середовищі.

Отже, люди з особливими потребами до звичайного життя, стають повноцінними членами суспільства і часто вже не лише не потребують підтримки громади, а й, навпаки, роблять свій внесок у загальну справу.

Запровадження системи супроводу може бути корисною для суспільства і з економічного погляду. Навчання людей з вадами разом зі здоровими ровесниками у більшості випадків дешевше, ніж створення альтернативних шкіл, ПТУ, ВНЗ. Завдяки зменшенню кількості спеціальних освітніх закладів не розпорошуються педагогічні ресурси держави. А інваліди отримують можливість адаптуватися до звичайного життя та, як і усі, працювати на загальну користь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дольто Ф. На стороне ребенка.— СПб., 1997.
2. Дошкольники «группы риска». Психокоррекционная и развивающая работа с детьми / Под ред. И. В. Дубровиной.— М., 1999.
3. Захаров А. И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка.— СПб., 1997.
4. Зюзько Н. В. Психологические консультации для начинающего учителя.— М., 1995.
5. Казакова Е. И. Модель подготовки социального педагога-реабилитолога и воспитателя интернатных учреждений.— СПб., 2000.
6. Репринцева Г. И. Психолого-педагогическая реабилитация детей с ограниченными возможностями.— М., 2000.

Ключевые слова: система сопровождения, социально-педагогическое сопровождение интегрированного обучения, этапы системного сопровождения.

Key words: accommodation system, social and pedagogical accommodation of integrative education, system accommodation stages.